PROBLEMATIKA ŠPATNÉHO ZACHÁZENÍ SE SENIORY

Problems of maltreatment of senior citizens

7: 1-200, 2005
ISSN 1212-4117**Michaela Šimková, Tomáš Chovanec, Martina Hrušková**

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra sociální práce a sociální politiky

Summary

In the society, in which demographic aging of the population is encountered, the number of senior citizen also increases, who can face problems of the maltreatment. The authors were interested in mapping this topical problem in the current Czech society with the use of information sources as well as with implementing the research of the degree of information of the senior citizens themselves about the maltreatment. The following selected results of the research demonstrate the experience and information concerning the maltreatment in South-Bohemian senior citizen.

Key words: senior citizen - physical cruelty - psychical cruelty - financial misuse - negligence

Souhrn

Ve společnosti, kde dochází k demografickému stárnutí populace, narůstá i počet seniorů, kteří se mohou setkat s problematikou špatného zacházení. Autorský kolektiv se zabýval zmapováním tohoto aktuálního tématu v současné české společnosti jak využitím informačních zdrojů, tak realizací výzkumu informovanosti samotných seniorů o špatném zacházení. Následující vybrané výsledky výzkumu demonstrují zkušenosti a informovanost o špatném zacházení u jihočeských seniorů.

Klíčová slova: starý občan - fyzické týrání - psychické týrání - materiální zneužívání - zanedbávání

Současný stav zvolené problematiky

Násilí páchané na starších občanech¹, resp. seniorrech představuje v současné české společnosti relativně nově diskutovaný element. Fakt špatného zacházení se staršími členy společnosti nový není, ovšem donedávna představoval společenské tabu. K násilnému chování totiž (podobně jako u násilí páchaném na ženách, dětech) dochází nejčastěji v domácím prostředí, odehrává se za „zavřenými dveřmi“. Vyskytuje se ve všech sociálních prostředích, skupinách i vrstvách bez ohledu na původ, vzdělání či věk. K vysoké sociální toleranci vůči němu negativně přispívá i neznalost problému ze strany postiženého jedince i okolí, neschopnost bránit se, podobně jako nízká citlivost k diskriminačnímu chování vůči starší generaci („Strátnutí po česku“, 2004).

Narůstající společenský zájem o otázky kvality života starší a staré populace jistě souvisí s progresivním zvyšováním délky lidského života. V současné době se věku přesahujícího 65 let dožívá 15 – 20 % evropské populace s prognózou nárůstu během příštích padesáti let na 25 – 30 % obyvatelstva (Malý, 2002). Podle Topinkové

(Topinková, 2004) trpí v současnosti některou z forem špatného zacházení 3 – 5 % staré populace, což v České republice představuje 60 000 jedinců. Jedná se o prosté odhady (opírající se data poskytovaná většinou nestátními neziskovými subjekty zabývajícími se pomocí osobám v nouzových životních situacích), jelikož výzkum zaměřený speciálně na sledování násilí páchané na starých lidech, včetně jeho forem a podob, nebyl doposud proveden (Vykopalová, 2001; „Strátnutí po česku“, 2004). Obtížná rekognoskovatelnost i minimum řešených případů špatného zacházení pramení rovněž z nepřímé diskriminace plynoucí z trestního práva, především pak z absence podání bezpečné žaloby.²

Starší občané často ani nevědí, že jsou obětmi násilné činnosti či špatného zacházení a domnívají se, že jim „není pomoci“. Podobně jako u ostatních obětí domácího násilí se za svůj osud stydí a bojí se se svou situací komukoli svěřit. Ke změně nepřispívá ani fakt, že násilí se časem stupňuje a jeho formy se kombinují, i v jediném případě se mohou objevit všechny typy špatného zacházení

(tělesné týrání, psychické, resp. emocionální týrání, ekonomická kontrola, zanedbávání druhou osobou, zanedbávání péče o sebe sama).

Starší občané jsou ovšem vystavováni i formám společenské diskriminace pramenící z neúplné implementace závazných dokumentů Evropské unie³ do české legislativy, podobně jako chybí motivace a podpora přirozeného a smysluplného stárnutí, především pak diskriminace z důvodu věku v oblasti pracovního uplatnění (za starší zaměstnance jsou považovány osoby starší 45 let), sociální politiky či společenských aktivit („Stránutí po česku“, 2004).

Cíl průzkumu, zvolená metodika, charakteristika cílové populace

Cílem průzkumu realizovaného v rámci projektu Fondu rozvoje vysokých škol 2004 s názvem „Týrání, zneužívání, zanedbávání a jiné formy špatného zacházení“⁴ bylo zmapovat povědomí a informovanost jihočeských seniorů o otázce špatného zacházení se starými občany. Pro tento

účel bylo použito metody dotazování, řešitelský tým sestavil dotazník zaměřený na informovanost, zkušenosti a znalosti problematiky špatného zacházení se starými lidmi.

Dotazníkové šetření proběhlo v období od července do listopadu 2004. Distribuováno bylo 150 dotazníků. Návratnost vyplněných dotazníků činila 69 %. Pro zachování objektivity sbíraných dat bylo kontaktováno široké spektrum respondentů (U3V v Písku, Klub trénování paměti v Českých Budějovicích, DPS Jih, Prácheňské sanatorium, DD Máj v Českých Budějovicích, respondenti přímo z terénu).

Cílový soubor byl tvořen 103 respondenty, 64 % žen a 36 % mužů. Zmíněné převažující zastoupení žen odráží rozložení pohlaví v seniorské populaci. Ze statistik mapujících střední délku života vyplývá, že „standardní“ rozdíl je 7 - 8 let v neprospěch mužů (Brožová et al., 2003). Silnější zastoupení žen v souboru může být dáno např. situací, se kterou se tazatelé setkali, a sice stanoviskem mužů odmítajících se zabývat tématem

Graf 1. Struktura respondentů podle pohlaví

Spodní hranice věku respondentů byla limitována 60 lety. Respondenti označovali svůj věk v kategoriích 75-79 let (24 % respondentů), 60-64 let (23 % respondentů), 65-69 let (20 % respon-

dentů), 80 let a více (19 % respondentů) 70-74 let (14 % respondentů). Z následujícího grafu vyplývá relativně rovnoměrné zastoupení jednotlivých věkových kategorií.

Graf 2. Struktura respondentů podle věku

Křivka vzdělání respondentů odpovídá zastoupení jednotlivých vzdělanostních skupin v populaci

Graf 3. Struktura respondentů podle vzdělání

DISKUSE

Z výsledků dotazníkového šetření vyplývá, že s pojmem týrání starých lidí se setkala 66 % dotazovaných. Osobně se s případem týrání starého člověka ve svém okolí (okruh sousedů, přátel, rodiny apod.) setkala 55 % respondentů.

Pro starého člověka je často těžké přiznat, co se děje - zvláště pokud se jedná o člena rodiny. Proto je třeba k řešení tohoto závažného problému nejenom profesionálů, ale i široké laické veřej-

nosti. Mnoha známek zneužívání si mohou všimnout sousedé, prodavačky v místním obchodě, kadeřnice. Starý člověk je zraňován osobou, které důvěřuje. Jeho pocit jistoty je ohrožen, ale neví si většinou sám pomoci, protože je na týrající osobě závislý.

Statistiky zemí, které se tímto problémem již delší dobu zabývají, přinášejí alarmující údaje ohledně sledování páchání násilí na této věkové kategorii rodinnými příslušníky. Z nich vyplývá, že

mezi nejčastější pachatele násilí na starých lidech v rodině jsou jejich vlastní děti, partner a další příbuzní. Nejčastější podobou násilí je prostý útok, a to vůči starým mužům i ženám. Dále následuje útok pomocí zbraně, který je častěji použit

vůči mužům. Ve stejné míře vůči oběma pohlavím jsou zastoupeny ostatní trestné činy a drobnější „přestupky“. Častěji jsou napadány ženy než muži, a to i svým partnerem. (Vykopalová 2001)

Graf 4. Srovnání vzdělání a znalosti pojmu týraný senior

Ze srovnání vztahu vzdělání respondentů a znalosti pojmu týraný senior vyplývá, že se vzrůstajícím vzděláním stoupá znalost problematiky. U skupiny respondentů s nedokončeným základním vzděláním je jejich výsledek ovlivněn nízkým počtem respondentů v této skupině. Nej-

nižší znalost pojmu (27 %) vykazuje skupina se základním vzděláním, nejvyšší (91 %) skupina absolventů gymnázií. Ze srovnání vyplývá, že vzdělání lidé jsou všímavější k problému týrání seniorů v dnešní společnosti.

Graf 5. Srovnání věku a znalosti pojmu týraný senior

Ze srovnání vztahu věku respondentů a znalosti pojmu týraný senior plyne, že se vzrůstajícím věkem klesá znalost problematiky. Nejnížší znalost pojmu (30 %) vykazuje věková skupina 80 let

a více, nejvyšší (81 %) věková skupina 60–64 let. Srovnání ukazuje, že mladší senioři více reflektují problematiku týrání seniorů v současnosti

Graf 6. Nejzávažnější druhy týrání

Z výsledků dotazníkového šetření plyne, že za nejnebezpečnější formu týrání považují respondenti týrání fyzické (35 % respondentů). Může se jednat o zraňování, bezdůvodné fyzické omezování starší osoby a vědomé způsobování fyzické bolesti. Fyzické týrání může seniorovi způsobovat vážné zdravotní potíže jako zlomeniny, otoky, popáleniny, podlitiny. Fyzické týrání je pro samotného seniora nebezpečné kvůli možným zdravotním následkům, ale i kvůli izolovanosti, ve které se mnohdy nachází. Tato izolovanost mu znemožňuje obrátit se o pomoc zvenčí. Zároveň však mohou viditelné příznaky fyzického týrání upozornit okolí týraného seniora na problém. Ošetřující lékař by se měl zajímat o možné známky násilí a následně výpovědi poškozeného zaznamenávat.

Druhým nejobávanějším druhem týrání je pro seniory týrání psychické (33 % respondentů). Psychicky či emocionálně týraný senior je ponižován např. degradujícími výroky, záměrným odloučením od blízké osoby apod. Oběť psychického týrání může trpět psychickými problémy. Psychicky týraný senior se může chovat zmateně a ustrašeně, tyto psychické potíže se také mohou odrazit ve zdravotním stavu. Senior často trpí nespavostí a nechutenstvím. Úzkostné či panické stavy jsou

bohužel většinou řešeny pomocí medikamentů a lékaři či sociální pracovníci nehledají pravou příčinu problému. Psychicky týraní senioři prožívají pocity méněcennosti a studu. Obávají se světit se svými problémy, které nejsou narozdíl od fyzického týrání tak zřetelné. V mnoha situacích si psychicky týraný senior nepřipustí, že on sám je obětí špatného zacházení.

Finančního zneužívání se obává 14 % dotazovaných seniorů. Finančně zneužívaný senior nemá přehled o své finanční situaci a trpí nedostatkem financí na nákup svých potravin, léků a osobních potřeb. Majetek a finanční zdroje seniora jsou takto zneužívány jinou osobou v její prospěch. Členové rodiny mívají neobvyklý zájem o majetek seniora nebo může dojít k náhlému převodu majetku jiné osobě.

Zanedbávání druhou osobou považuje za nebezpečné týrání 14 % respondentů. Může se jednat o situaci, kdy pečující osoba neopatrí svému svěřenci dostatek potravy nebo lékařskou péči až do té míry, že může vážně ohrozit zdraví seniora.

Ostatní nespecifikované možnosti uvedla 3 % respondentů. Může se např. jednat o vlastní zanedbávání. Starý člověk si není schopný sám opatřit základní potřeby jako potravu, přístřeší nebo lé-

kařskou péči. Jeho zdravotní a psychický stav tak může být poznamenán nezvratnými následky. Sebezanedbávající senior může být dehydratovaný, podvyživený, celkově zanedbaný a také může

užívat nadměrné množství léků. (Tošnerová 2004)

Starý člověk nemusí trpět jen jednou formou týrání, ale i několika najednou. Např. senior, který je týrán fyzicky nebo psychicky, může být zároveň

Graf 7. Způsob získání informací o týrání starých lidí

Graf zobrazuje procentní podíl jednotlivých odpovědí respondentů, kteří uvedli, že se setkali s pojmem týrání starých lidí. Z výsledků (viz diskuse) vyplývá, že s pojmem týrání starých lidí se nesetkalo 34 % dotazovaných. Respondenti, kteří se s pojmem setkali, odpovídali, jakým způsobem získali informace o zkoumané problematice.

O týrání starých lidí od rodinných příslušníků se dozvědělo 21 % respondentů, známých či jiných osob. V souvislosti s 55 % respondentů, kteří uvádí zkušenost s týráním ve svém blízkém okolí, můžeme konstatovat, že tyto týrání seniorů o svých problémech nehovoří nebo ani neví.

Z četby odborné literatury získalo informace 14 % respondentů, 8 % informoval lékař nebo jiný zdravotnický pracovník, 5 % respondentů se

dozvědělo informace z letáku nebo účasti na nějaké akci, 5 % respondentů jinde a 2 % respondentů čerpala informace z návštěvy odborné přednášky.

Nejvíce respondentů získalo informace o problematice týrání seniorů z médií – 45 %, což svědčí o skutečnosti, že média alespoň částečně monitorují problematiku a poskytují zároveň zevrubnou formu osvěty. Stárnutí a otázky spojené se stářím se v médiích objevují stále častěji (typy pro volný čas, debatní kroužky na zdravotní a sociální tematiku seniorů apod.), ale zkoumaná problematika týrání je u seniorské populace stále na okraji. Přesto v absolutních číslech média informovala méně respondentů, než byl počet respondentů, kteří se s pojmem týrání starých lidí nesetkali.

Graf 8. Prostředí, kde dochází k týrání starých osob

Téměř polovina respondentů se domnívá, že nejčastějším místem týrání starých osob je domácí prostředí (43 %). Domov je často pro seniora jediným místem jistoty a klidu. Stane-li se senior obětí týrání ve svém důvěrném prostředí, je pro něj velmi obtížné tuto situaci rozpoznat. Pro některé oběti týrání může být ošetřující lékař jedinou příležitostí k tomu, aby upozornili na své problémy.

Ublížovat seniorovi může příbuzný, soused, dobrovolný pracovník či pracovníci zdravotní a sociální péče. Čtvrtina respondentů (25 %) uvádí nejběžnějším místem týrání seniorů sociální zařízení - domovy důchodců, domovinky. Zodpovědnost za starší generaci se přesouvá (se snahou odlehčit rodinám) na instituce. Naše společnost se stala atomizovanou, institucionalizovanou a anonymní. Utrpěla tak široká rodina jako nositelka tradic a mezigenerační kontinuity. (Matoušek 1999) Péči rodiny tak zastupují sociální zařízení, která však kvalitativně rodinnou péči nemohou nahradit. Tato zařízení by však měla dodržovat alespoň podmínky, ve kterých se seniorům bude věnovat dostatečně kvalifikovaný a početný personál, aby senior nestrádal a nesetkával se s týráním a špatným zacházením.

ZÁVĚR

Významným předpokladem při řešení problematiky špatného zacházení se seniory je zjištění míry znalosti dané problematiky starými lidmi. Z výsledků dotazníkového šetření vyplývá, že

s pojmem týrání starých lidí se setkalo 66 % dotazovaných seniorů. Nejvíce z těchto seniorů získalo fakta o problematice týrání z médií, což svědčí o skutečnosti, že média alespoň částečně monitorují problematiku a zároveň poskytují zevrubnou formu osvěty. Přesto v absolutních číslech média informovala méně respondentů, než byl počet respondentů, kteří se s pojmem týrání starých lidí nesetkali.

V souvislosti s 55 % respondenty, kteří uvádějí zkušenost s týráním ve svém blízkém okolí, můžeme konstatovat, že tyto týraní seniři o svých problémech nehovoří. Množství respondentů, které se s touto problematikou již setkalo u sebe nebo ve svém okolí, je relativně vysoké, a proto je třeba ustavičně zvyšovat znalost druhů špatného zacházení se starými lidmi a informovat seniorskou veřejnost.

Dalším řešením ochrany seniorů před týráním a jinými formami špatného zacházení je zajištění znalostí o problematice u rodinných příslušníků seniorů, ale také u pracovníků sociálních zařízení, lékařů apod. Téměř polovina respondentů se domnívá, že nejčastějším místem týrání starých osob je domácí prostředí (43 %). Pomoci nahlédnout na skutečnost, že se senior stal obětí týrání svými nejbližšími, by měl ošetřující lékař či sociální pracovník, který má dostatek informací o problematice špatného zacházení. Každý starý člověk se může stát obětí týrání nezávisle na sociálním prostředí. Čtvrtina dotazovaných seniorů (25 %) uvádí, že nejběžnějším místem týrání seniorů jsou sociál-

ní zařízení - domovy důchodců, domovinky.

Problematika špatného zacházení se seniory je až v současné době pomalu odkrývána. Výsledky výzkumu vyzývají k řešení problému. Situace je o to složitější, že senioři jsou obecně náchylnější k stereotypnímu uvažování a často si ani neuvědomují nebo nepřiznají, že oni sami jsou obětí násilí. Proto je třeba se snažit informovat starší spoluobčany o příznacích špatného zacházení s nimi a možnostech účinné pomoci v jejich situaci, aby mohli sami týrání identifikovat a případně i řešit.

LITERATURA

Brožová, J., Daňková, Š., Chudobová, M. et al. 2003: Ženy a muži v číslech zdravotnické statistiky. 1. vyd. Praha: ÚZIS ČR. 64 s. ISBN 80-7280-262-3.

Kalvach, Z. 1997: Týrání zneužívání a zanedbávání seniorů jako medicínský problém. In: Časopis lékařů českých, roč. 136, s. 170-173. ISSN 0008 – 7335.

Malý, V.: K problémům seniorů. [online]. Nov. 2002 [cit. 2004-04-01]. Dostupné z <<http://www.studovna.cz/scripts/detail.asp?id=2542>

Matoušek, O. 1999: Ústavní péče. 2. vyd. Praha: Slon. 159 s. ISBN 80-85850-76-1.

Topinková, E.: Špatné zacházení se seniory. [online]. November 2004. [cit. 2004-11-01]. Dostupné z <<http://www.pecujiconline.shtml?x=197810>

Tošnerová, T. 2002: Špatné zacházení se seniory a násilí v rodině. In: Průvodce pro zdravotníky a profesionální pečovatele. 2. vyd. Ambulance pro poruchy paměti, Praha. 62 s. ISBN 80-238-9505-2.

Vykopalová, H. 2001: Stáří, jeho rizika a ohrože-

ní. In: Kriminalistika, č. 1, roč. XXXIV, s. 1-32. ISSN 1210-9150.

Závěry workshopů pro konferenci „Stárnutí po česku“ k naplňování Národního programu přípravy stárnutí na období let 2003 – 2007 v České republice. Praha, dům Portus, 22. - 24. září 2004. [online]. October 2004. [cit. 2004-10-30]. Dostupné z <http://www.helcom.cz>

Vysvětlivky k článku:

1. V souvislosti s násilím páchaným na starých občanech se obvykle užívají anglické termíny elder abuse nebo vulnerable adult, EAN - Elderly abuse and neglect nebo GAN - Geront abuse and neglect, která je obdobou termínu CAN - Child abuse and neglect. (Kalvach 1997) V českém jazyce se nejčastěji setkáváme s termíny jako špatné (nevhodné) zacházení nebo násilí na seniorech nebo se seniory. (Tošnerová 2002) Tyto termíny jsou vnímány jako nadřazené (zastřešující) celkové problematice a dále jsou parciálně definovány termíny týrání, zneužívání, zanedbávání cizí osobou, vlastní zanedbávání péče o sebe sama, vykořisťování, manipulace, obtěžování nebo druhotné ponižování. (Kalvach 1997)
2. § 163a trestního zákona.
3. Např.: Evropská sociální charta, Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod.
4. Řešitelem je Mgr. Michaela Šimková, katedra sociální práce a sociální politiky Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

*Michaela Šimková et al.
misasim@seznam.cz*